

A felnövesztett élet tükröződése

„EURÓPAI LÁTÓKÖRŰ MAGYAR” – EMLÉKEZÉSEK NÉMETH LÁSZLÓRA

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2006
441 oldal, 2850 Ft

Németh László *Naplóit* olvasva írtam arról, hogy Németh életművében a személyesség és a gondolatiság feltételezte egymást, s arról, hogy Németh a maga gondolkodástörténeti szituációját személyes kérdéseivel kapcsolta össze – ami azt is jelentette, hogy műve alapvetően az életről szól, méghozzá a maga személyes életéről, s miután a sokszor és sokak által megfogalmazott *hogyan élünk?* kérdésre kereste a választ, az élet megélésének módja különösen fontos volt számára.

Ha mindezt átgondoljuk, akkor azonnal látjuk a Németh Lászlóra való emlékezések több szempontból való fontosságát is. Azért fontos ez a könyv, mert a kötetben közölt írások számos filológiai jellegű kérdés megválaszolását segíthetik, másrészt – s ezt érzem fontosabbnak, annak ellenére, hogy a filológiát is fontosnak tartom –, mert annak az íróknak az életéről beszélnek, aki magát az életet akarta művé formálni, így pedig szükségszerűen megmutatják,

hogyan Némethnek az élet formálására való törekvéséből a külső világ, szűkebb és tágabb környezete (családja, íróbarátai, tanártársai, egyes olvasói, akik személyesen is találkoztak vele, tanítványai a szó valódi és átvitt értelmében) mit vett észre és mit tudatosított magában. Végül: a könyv kapcsán számomra a legfontosabb annak a kérdésnek a megválaszolása volt, s arra a kérdésre keresve a választ olvastam a könyvet, hogy Némethnek „az élet megnyerésére” irányuló törekvése, a mintaélet kialakításának vágya, ami nemcsak regény- és drámahőseit jellemezte, hanem őt magát is, tudatosodott-e egyáltalán, s ha igen, miképpen a már jelzett környezetében.

Ám mielőtt megválaszolnám ezt a magamnak feltett kérdést, magáról a kötet anyagáról kell pár szót mondanom. Az emlékezéseket Monostori Imre állította össze, válogatta-szerkesztette, a jelentős terjedelmű gyűjtemény egy ennél jóval nagyobb anyagból válogatódott ki, s noha elfogadjuk és méltányoljuk a szerkesztő azon törekvését, hogy „fontos, új szempontot felvető írás ne maradjon ki” a kötetből, azért meg kell jegyeznünk, hogy valószínűleg éppen Monostori Imre örült volna a legjobban annak, ha az általa összegyűjtött teljes anyagot meg tudja jelentetni. A teljesség ugyanis lezárást is jelent, s hát azt is jelenti-jelentené, hogy a kutatóknak – feltehetően kutatók fogják olvasni ezt a könyvet, a köz figyelme érezhetően szinte minden filozófus-érdeklődésre számot tartó munkától elfordult már – nem kellene egyes, számára fontos írásokat a mostani kötet fellapozásán túl még külön is felkutatnia. A külső feltételek azonban minden kiadói-szerkesztői szándék

ellenére mindig szigorúak maradnak, ami sajnós azt is jelenti, hogy Monostori Imrének immáron újabb Németh Lászlóval kapcsolatos „szöveggyűjteménye” maradt töredékes.

A kötet ötvenkét „szerző” emlékezését közli, ha jól figyeltem, akkor csak Illyés Gyula és Vekerdi László szerepel két emlékezéssel. Az írások között megtaláljuk a családtagok (Németh László felesége – Ella néni, lányai – Magda, Ágnes, Judit és Csilla, valamint veje – dr. Lakatos István emlékezéseit, Ella néni és a Németh-lányok egy-egy (az utóbbiak közös) interjúval vannak jelen, dr. Lakatos István a Németh Lászlóról írott életrajzi munkája jelzesszerű részleteivel. Miután valamennyien – a legkevésbé természetesen éppen Németh László felesége – többször is írtak-beszéltek Németh Lászlóról, a könyvben tőlük szereplő írásoknak szinte csak jelzésértékük van, de mégis megkerülhetetlenek, mert a legszűkebb környezet véleményét rögzítik. Aztán: szerepelnek a gyűjteményben Németh pályatársainak írásai, így Illyés Gyuláé, Bohuniczky Szefié, Kovács Imréé, Vas Istváné, Pap Károlyné (mintegy Pap Károly nevében), s jönnek sorban Keresztury Dezső, Boldizsár Iván, Szabó Zoltán, Gombos Gyula, Borbándi Gyula, Cs. Szabó László, Pilinszky János, s a „tanítványok”: Fodor András, Tüskés Tibor, Vekerdi László, Veress Dániel emlékezései, Domokos Mátyás legalább egy írása sajnálatos módon hiányzik, én a Tiszatáj 1976. májusi számában megjelent *Németh László utolsó ítélete* című, az Irgalomhoz kötődő írását közöltem volna, s jönnek a Németh egy-egy életszakaszához kapcsolódó emlékezések, így például a vásárhelyi korszakhoz kötődők – itt Kristó Nagy István írását emelem ki –, természetesen erős válogatásban, hiszen akár önálló könyvet is megtöltenének a tanártársak és a tanítványok emlékei, külön fejezet jut a sajkodi korszaknak (Lipták Gábor, Bodosi György, Ruffy Péter, Katona Piroska, Molnár Edit és Borsos Miklós írásaival), külön fejezet a Németh darabjait színre (vagy éppen filmre) vivő rendezőknél, színészeknél, a Németh László-i élet „tanúi” között szerepelnek jeles irodalomtörténészek (így például Bori Imre vagy Czine Mihály), s az élete egy-egy szakaszában szóhoz jutó embertársai, mint például Schmitt Hedvig, aki Németh öregkori betegségének az idején több mint gondozója volt, s így tovább, ebben a „megszűrt” gyűjteményben is kimeríthetetlen gazdagságban. Ha a tényanyagot nézem, azt a tényanyagot, amelyik az írásokban megmutatja magát, azt kell mondanom, hogy egy monográfiára való adattal találkozunk, ha a névsort nézem, akár a csak az általam jelzett szerzők egymásra következését, akkor azt kell mondanom, hogy Németh gondolkodása, vagy ami ennél több, emberi lénye számos íróban, alkotóban, társban, barátban keltett visszhangot, s a legtöbben az emlékezésekben, ezt külön hangsúlyoznom kell, hogy emlékezésekről, tehát visszatekintésekről van szó, nem „elsődleges forrásokról”, szóval az emlékezésekben a Németh László-jelenség megértésére és értelmezésére tettek kísérletet. Az a tény egyébként, hogy Németh Lászlóval kapcsolatosan nagy terjedelmű és magas minőségű emlékező irodalom íródott, önmagában is jelzi, hogy élete – hangsúlyozom, az élete, az a mód, ahogyan az életét megélte, és nem egyszerűen a gondolkodása – akár a vele kortárs írók legnagyobbikaiban is komoly visszhangot váltott ki, önálló értékkel bírt. Az élet és a mű összekapcsolódását nagyon pontosan látta és érzékelte a gondolkodóként is megkerülhetetlen Pilinszky János. „Nagyon szeretett. Nagyon szerettem” – írta Némethről az emlékező írásában, az Ella néniék írott levélfogalmazványában pedig megjegyezte, hogy Németh életműve „valóban tolsztoji, ágostoni”. „Gyónás, világirodalom. S amennyiben provinciális, hát úgy, mint az evangélium” – írta.

S akkor lássuk, milyennek látták Németh Lászlót a kortársai. Az itt felvázolt kép, már csak a mostani írás természetéből fakadóan sem lehet teljes, természetesen kell tartanom, hogy csupán pár vonásra hívhatom fel a figyelmet. Egyik emlékező írásában, nem abban, amelyik a mostani könyvben is olvasható, hanem az enyhén hangzatos, *Az igazi Németh László* címet viselő írásban, a *Tekintet* című lapban jelent meg 2002-ben, Kristó Nagy István a következő képet rögzítette Némethről: „A Németh László-i személyiség fejlődésében kora fiatalságának rengeteg olvasmánya s az ezzel párhuzamos írói kísérletezés volt az egyik döntő tényező. A másik alkati adottsága, elsősorban páratlan tehetsége, egyfajta 'természeti tünemény' volta. Ő maga is így tekintett képességeire, s ez volt az indítéka – szinte megható – szerénységének, amely azonban a Szellem – benne s rajta kívül álló – megbecsülésének jegyében bizonyos öntudattal is felvértezte. Az egész életműre jellemző a lélek, a kultúra, a személyes döntések és magatartás valamelyes túlbecsülése, illetve ezek társadalmi meghatározottságának talán nem kellő tudatosítása. A személyes magatartásban az igazság vágyának és megtalálása utáni kimondásának elszántsága különösen figyelemre méltó, főként, ha alkatának szorongó voltát is figyelembe vesszük. Az ifjúkori olvasmányok nyomán természetesnek tetszik a kanti 'kategorikus imperativus' elfogadása, s ehhez bizonyos – mondhatni genetikusan – determinációk is hozzájárulnak. Ezekből a meghatározottságokból alakul ki a Németh László-i 'vallás', amely ha létező hitelvekhez egyáltalán kapcsolható, a buddhizmushoz áll legközelebb. (Buddha tanait a mindmáig standard műnek tekinthető Neumann-féle publikáció kapcsán ismerte meg – ifjúkori olvasmányélményeinél később, talán Gulyás vagy Kerényi hatására.) De nem szabad megfeledkeznünk fizikai adottságairól sem, fiatalos, mondhatni görögös szépségéről. ... A fizikum dolgaiban is jellemző volt egyrészt az a teljességre, sőt, túlzásra való törekvés, amely a több kilométeres úszásban nyilvánult meg, másrészt az aggodalom, amely orvos létére is olykor a hipochondria határát súrolta...”

Kristó Nagy István, aki, bár Németh hatása alatt indult, s közös történetük, mint Németh Lászlóval kapcsolatosan mindenkié, külön tanulmányt érdemelne, később már nem tartozott Németh feltétlen hívei közé, így „dicsérőnek” tűnő megjegyzéseit mindenképpen tárgyilagosnak kell elfogadnunk, számos érdekes észrevételt tett. Ezek részletezése helyett azonban fontosabb annak tudatosítása, hogy írásának olvasásával mintha a Németh László-i világba léptünk volna be, *szellemiség, magatartás, tájékozódás, vallás*, noha Németh életéhez kapcsolódva íródtak le ezek a kifejezések, egyben Németh gondolkodói világát is jellemzik. Az így alapnak tekinthető képhez az immáron a kötetben közölt írások mindegyike újabb vonásokat tesz hozzá. Ella néni – életük közös, külön története mellett azt, hogy alapvetően – a kor követelményei miatt is, de természetes hajlamát követve is – alkalmazkodott férjéhez. „Sose hittem, hogy 'nehezebb' természetet kell elviselnem, mint másnak. Hozzá tartoztam, s ha még egyszer kezdhetném az életet, ugyanezt kérném a Gondviselőtől”. Németh László lányai elmondták – négyük külön, az édesapjukhoz kapcsolódó története mellett –, hogy egyszer Nap-Hold-játékot játszottak: „... anyu volt a Nap, mi voltunk körülötte a Föld, és apu volt a Hold, aki a Föld körül keringett. Elmagyarázta, hogy hogyan kell a Földnek keringenie, ha időnként a Nap fele fordul, időnként nem; tehát hogy a saját tengelye körül is kell forognia. Ő mint Hold, szaladgált köztünk”, a riporteri kérdésre azonban Ágnes megjegyezte, hogy ez olyan rendszer volt, mármint a család élete, ahol „a Hold körül forgott a Nap”. A gyermeknevelés – tehát az élet kérdése

és feladata – Némethnél, összhangban az eddig mondottakkal, a nevelésnek azokkal a dilemmáival társult, amelyekkel az író-gondolkodó találta szemben magát.

Az egyik legrészletesebb és legpontosabb képet – a fiatal Németh Lászlóról – Bohuniczky Szeffi rajzolta. Emlékei szerint Németh „tekintetéből oly erősen fénylő sugárzás ömlött, hogy az ember úgy érezte, ezzel nem csak önmagát mosdatja, de hatása alatt a közelében mindenki megtisztul.... A hazugságmentes tisztaság és a leleplezőképesség bátorsága töltötte meg Németh László mosolyát. A naivan szemlélők derűnek vélték. Nemezszer hallottam ismerőseim megjegyzését; Németh Lászlót rendkívül szimpatikussá teszi nagy derűje. Eltévedettebb ítéletet sohasem hallottam, és ez nem csak a szemlélődő laposságát jellemezte, de a fiatal Németh László mélységét is, aki anélkül, hogy rejtőzködne, meg nem értett benső szövevényeivel elbújhatott magányosságában. Pedig mindig minden találkozás első pillanataiban úgy látszott, kilép magányosságából. De mosolygó közeledése hamarosan visszariadt.” Megint olyan jellemzés, amelyik az egész Németh László-i világot, nem csak az élet, hanem a művek világát is magában foglalja. Németh világának ugyanis az elzárkózás volt az egyik legfőbb jellemzője, ha mondhatom, alkati vonásainak – ezekről írt Kristó Nagy – az egyik összetevője. A másik viszont – a derű keresése, s az Irgalom írása körül ez a derű jelenik meg Németh ránk maradt portréin, és a legmagasabb fokú példát említve Pilinszky János Némethről írott versében is: „*Ama kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba*”. (Ama kései – Németh Lászlónak)

Bohuniczky Szeffi ír Németh érzékenységéről is, ezt a vonást – ismét csak a gondolkodó vonása – megerősítette Boldizsár Iván is: Németh – azon a hajón, amelyiken Romániába utaztak, ebből az útból nőtt ki Németh emlékezetes *Utazás Romániában* című útirajza –, Németh Lászlóból is vizsgáztatta, s csak miután kiderült, hogy tájékozott ebben a világban, úgy kerültek – akkor – valamivel közelebb egymáshoz. Nagyon fontos kérdést vetett fel Cs. Szabó László, a szerepek kérdését, a Huszár Tibornak adott interjúban: „Németh Lászlót félig csodáltam, félig gyanakodva néztem. Csodáltam befogadóképességét, csodáltam képességét, csodáltam lázasan, szakadatlanul működő agyát. Annál izzóbb agyat és fogékonyabb szellemet aligha termett akkori intellektuális életünk. Másfelől kétkedtem abban, hogy prófétai ihletével – ami viszont gyanús volt a szememben, mert teljesen hiányzott belőlem – meg tudta-e emészteni a fölszívott és asszimilált anyagot, mert közben állandóan szerepekben látta magát.” Talán mondani sem kell, hogy a szerepek már megint a gondolkodó szerepei is, egészen addig, amíg Németh el nem jutott Úa szerepek nélküli élethez. S még mennyi más megfigyelés található ebben a kötetben, Kristó Nagy István írja le például a nevezetes vásárhelyi foghúzás történetét, ennek azért vetette alá magát Németh, mert szerette volna kipróbálni, milyen a testi szenvedés. (Ne felejtsük, számított a letartóztatására, mérget is tartott magánál, ennek a történetét ugyancsak Kristó Nagy István írja le.) Ismét csak Kristó Nagy rögzíti azt a tény, hogy Németh soha nem dolgozott írógépen: „mindig kézzel írt: ez a lassúság volt számára megfelelő, de amit így, füzetbe leírt, az szinte véglegesek bizonyult: vagy lediktálta aztán, vagy egy-egy írásához szokott gépiró kibetűzte jellegzetes, artisztikus, de nehezen olvasható s a szavak végét (ragokat) sokszor elsikkasztó kézírását. Az így legépelet piszkozatot még gondosan átjavította, de – noha sok volt az apró, pl. szórendi javítás – sose került sor nagyobb változtatásra: törlésekre, bekezdések cseréjére. A leírtak gondolatmenete és

szerkezete teljesen kész volt, amikor leült az íróasztal mellé, vagy ölébe tette a kemény táblára helyezett kéziratpapírt. Ehhez persze kellett az a kiérlelés, amire már utaltam, vagy magános séták írásos fogalmazását megelőző elmélyedése.” Innét nézve különösen érdekes kérdés az, hogy miképpen reagált volna a mostani, számítógépes világra. „Azt hiszem – mondta ennek kapcsán Németh Judit –, idegen lenne a számára. Szerinte a nyugati civilizáció, amit ő Galileitől a második világháborúig tartó folyamatnak gondolt, átment a technikai civilizációba. Neki 'a nyugati civilizáció édes ragyogása' volt a lételeme.”

Látjuk, élet és mű kérdéseinek elválaszthatatlan kapcsolódását Németh életének „tanúi” nem csak érzékelték, „átélték”, hanem róla írva akár szándéktalanul is rögzítették, maguk az emlékezések pedig szinte kiegészítik egymást, egy motívum, leírás az egyik írásban feltűnik, a másikban pedig értelmezést nyer, ami ismét csak azt bizonyítja, hogy Németh életműve egységes egész, hiszen élete más-más korszakának megfigyelői csak ennek következtében írhattak hasonló jelenségekről. A Monostori Imre által összeállított kötet nélkülözhetetlen lesz a Németh László-i életút és életmű kutatói számára, de talán az olvasók, akár Németh egykori olvasói is felfigyelnek rá. Manapság sikeresek az életrajzi regények, Németh életébe pedig több regény izgalma sűrűsödött. (*Tiszatáj*, 2005)

Füzi László

